

**ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
(Ε.Ε.Ε.Π.)**

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΟΥΡΙΚΟΣ

**Ζητήματα κοινωνικοασφαλιστικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα,
Επισημάνσεις και προτεινόμενη βιβλιογραφία.**

WP. B03/06

ATHENS 2006

ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Επισημάνσεις και προτεινόμενη βιβλιογραφία.

Δημήτρης Μπουρίκος*

1. Εισαγωγή.....	2
2. Το ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (ΕΣΚΑ): Το πλαίσιο ανάλυσης.....	3
3. Το ΕΣΚΑ ως ιδιαίτερο σύστημα.....	4
4. Το ΕΣΚΑ σε σχέση με τα συστήματα οικονομικής ανάπτυξης, κοινωνικής ευημερίας και δημογραφικών εξελίξεων.....	9
4.1. Επίδραση ΕΣΚΑ και συστήματος οικονομικής ανάπτυξης.....	9
4.2. Επίδραση ΕΣΚΑ και συστήματος κοινωνικής ευημερίας.....	10
4.3. Επίδραση ΕΣΚΑ και δημογραφικών εξελίξεων.....	12
5. Συμπερασματικές σκέψεις για την προώθηση της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης.....	15
6. Πηγές και βιβλιογραφία.....	18
7. Πηγές διαδικτύου.....	27
8. Περιοδικά (Journals).....	28

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2006

*

Πολιτικός επιστήμονας-κοινωνικός λειτουργός. Υποψήφιος Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών στο πεδίο της ευρωπαϊκής ενοποίησης και των επιπτώσεών της στις εθνικές κοινωνικές πολιτικές dbourikos@yahoo.com.

1. Εισαγωγή.

Η μεταρρύθμιση των κοινωνικοασφαλιστικών συστημάτων αποτελεί τις τελευταίες δυο δεκαετίες θέμα υψηλής προτεραιότητας στην agenda του πολιτικού και επιστημονικού διαλόγου, τόσο στον ευρωπαϊκό όσο και στον ελληνικό χώρο. Έχει ήδη διαμορφωθεί ένας δημόσιος χώρος εκπόνησης προτάσεων και στρατηγικών, συλλογής και ανάλυσης δεδομένων, καθώς και μεταρρυθμιστικών προτάσεων.

Στο χώρο αυτό συμμετέχουν κράτη, επιστημονικές κοινότητες, διεθνείς και περιφερειακοί οργανισμοί, ομάδες συμφερόντων, καθώς και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Στην Ελλάδα, ο δημόσιος χώρος συζήτησης για το ασφαλιστικό είναι αρκετά «περιορισμένος» («ηγεμονία» συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων) και δομημένος συγκυριακά. Λείπει δηλαδή η αναγωγή του συγκεκριμένου ζητήματος σε θέμα υψίστης προτεραιότητας και η θεσμοποίηση συστηματικών μορφών διαλόγου και διαπραγμάτευσης. Οι κατά καιρούς συσταθείσες επιτροπές είναι συγκυριακού και γνωμοδοτικού χαρακτήρα (ad hoc επιτροπές). Αντιθέτως, χώρες με λιγότερο «πιεστικά» προβλήματα κοινωνικής ασφάλισης, όπως το Ην. Βασίλειο, έχουν θεσμοποιήσει ανοιχτές, διαφανείς και συστηματικές διαδικασίες μελέτης και «επίλυσης» του ασφαλιστικού ζητήματος με σκοπό την αποφυγή της «θεσμικής ομηρίας» του συστήματος από επιμέρους ομάδες συμφερόντων.¹

Στην Ελλάδα, η έλλειψη ανάλογων θεσμών και διαδικασιών έχει επιτρέψει σε συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων να θέσουν υπό ομηρία το υπάρχον σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, εμποδίζοντας ή υπονομεύοντας κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης και προσαρμογής του συνολικού συστήματος. Στην «καρδιά» της στρατηγικής τους βρίσκεται η έμφαση σε μερικές όψεις του υπάρχοντος συστήματος, παραμερίζοντας κυρίως τις εξωσυστημικές επιδράσεις και διασυνδέσεις της κοινωνικής ασφάλισης.

Στο παρόν κείμενο εργασίας γίνεται προσπάθεια θεώρησης της κοινωνικής ασφάλισης σε συστημικό πλαίσιο:² *ενδοσυστημικά*, η κοινωνική ασφάλιση δηλαδή ως ιδιαίτερο σύστημα με επιμέρους υποσυστήματα (π.χ., τομείς σύνταξης, υγείας, πρόνοιας ή διαφοροποίηση ασφαλιστικής κάλυψης ιδιωτικών και δημοσίων υπαλλήλων) και *ολιστικά*, η ίδια η κοινωνική ασφάλιση ως υποσύστημα ευρύτερων συστημάτων (οικονομικό σύστημα, σύστημα κοινωνικής ευημερίας, σύστημα πληθυσμιακές τάσεις).

---

¹ Βλέπε χαρακτηριστικά: www.pensionscommission.org.uk.

² Χαρακτηριστικό παράδειγμα μελετών για την κοινωνική ασφάλιση στη βάση της συστημικής προσέγγισης είναι αυτή των Borch-Supan και Τήνιου (2002).

Η συνεισφορά ιδιαίτερα των διεθνών και περιφερειακών οργανισμών για τις στρατηγικές μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης και των εξωτερικών επιδράσεών τους είναι σημαντική, απαιτεί όμως συνεχή και κριτική μελέτη και επεξεργασία, ικανή να εμπλουτίσει τον εσωτερικό πολιτικό και επιστημονικό διάλογο και να προσαρμοστεί στα εγχώρια θεσμικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα.

2. Το ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (ΕΣΚΑ): Το πλαίσιο ανάλυσης.

Η έννοια «σύστημα κοινωνικής ασφάλισης» παραπέμπει τον ερευνητή σε ένα σύνολο αλληλοεξαρτώμενων στοιχείων με συγκεκριμένες θεμελιώδεις ιδιότητες που αναφέρονται στις σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των επιμέρους δομών του συστήματος, τη σημασία της ολότητας, τους κανόνες και τους λογικούς όρους της αλληλεξάρτησης, την αλληλεπίδραση του συστήματος με το εξωτερικό περιβάλλον, τη ρύθμιση και διατήρηση του συστήματος, καθώς και τη δυναμική του συστήματος.

Κάθε σύστημα, σύμφωνα με τη δομολειτουργιστική προσέγγιση,³ επιτελεί τέσσερις λειτουργίες για την ικανοποίηση των στοιχειωδών αναγκών του: την προσαρμογή στο εξωτερικό περιβάλλον, την επιδίωξη των σκοπών, την ολοκλήρωση (διατήρηση συνοχής) και την ενδελέχεια (διατήρηση του προτύπου σε βάθος χρόνου). Η μελέτη του ΕΣΚΑ στη βάση του συστημικού παραδείγματος καταδεικνύει τόσο την ανάγκη εξέτασης των εσωτερικών στοιχείων του (ενδοσυστημικών) όσο και την ανάγκη εξέτασης των εξωτερικών αλληλεπιδράσεων (εξωσυστημικών). Η μελέτη και διερεύνηση των προβλημάτων στο εσωτερικό του συστήματος φωτίζει μια σειρά δομικών προβλημάτων και διαφοροποιήσεων που υπονομεύουν βασικές λειτουργίες του συστήματος (π.χ., γενναιόδωρα και μη γενναιόδωρα ασφαλιστικά ταμεία, νόθευση της ασφαλιστικής /ανταποδοτικής αρχής με προνοιακού τύπου ρυθμίσεις, σπατάλη πόρων διαχείρισης).

Από την άλλη πλευρά, η μελέτη και διερεύνηση των προβλημάτων στο εξωτερικό περιβάλλον του συστήματος αναδεικνύει μια σειρά δυσλειτουργιών, ζωτικής σημασίας για το σύστημα. Η τήρηση «υγιών» μακροοικονομικών συνθηκών και δεδομένων περιορισμών (π.χ., ΟΝΕ), οι διασυνδέσεις με άλλα συστήματα δημόσιας πολιτικής (π.χ., απασχόληση, κοινωνική αλληλεγγύη / πρόνοια), η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών (π.χ., πρότυπο οικογενειακής ζωής) αποτελούν παράγοντες που ασκούν πιέσεις στους όρους λειτουργίας του ΕΣΚΑ και ταυτόχρονα επηρεάζονται από αυτό. Η διαδικασία της ανάδρασης, της επαφής δηλ. με τα περιβάλλοντα συστήματα και επεξεργασίας των

---

³ Βλέπε χαρακτηριστικά, Parsons T. (1951, 1967) και Timasheff N., Theodorson G. (1983).

πιέσεων / αιτημάτων απαιτεί κατάλληλους μηχανισμούς ανάδρασης, υποδοχής και επεξεργασίας αιτημάτων, καθώς και παραγωγής νέων αποτελεσμάτων (π.χ., υπηρεσίες).

Το ΕΣΚΑ χαρακτηρίζεται από ανυπαρξία ανάλογων μηχανισμών ή αποσπασματική λειτουργία τους (π.χ., ad hoc επιτροπές), γεγονός που οφείλεται τόσο σε εγγενείς αδυναμίες του πολιτικού συστήματος (βραχυχρόνια στρατηγική αντίληψη των ευκαιριών και του κόστους), του διοικητικού συστήματος («εξάρτηση» από πολιτική ηγεσία), όσο και στη θεσμική ομηρία (regulatory capture) του συστήματος από ομάδες συμφερόντων. Δεδομένης της περιπλοκότητας και της ποικιλίας των συστημάτων αναφοράς του ΕΣΚΑ, διακρίνονται ως πιο σημαντικά τα συστήματα της οικονομίας, της κοινωνικής ευημερίας και της δημογραφικής πολιτικής. Το ΕΣΚΑ επηρεάζει και επηρεάζεται από αυτά σε τέτοιο βαθμό ώστε αρκετές φορές τα μεταξύ τους όρια είναι δυσδιάκριτα και επικαλυπτόμενα.

3. Το ΕΣΚΑ ως ιδιαίτερο σύστημα.

Η ενδοσυστημική προσέγγιση του ΕΣΚΑ βρίσκεται συνήθως στο κέντρο της πολιτικής συζήτησης και έχει μελετηθεί εκτενώς από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Αναλυτικότερα, το ΕΣΚΑ χαρακτηρίζεται από τα εξής:

- *Δημόσιο και διανεμητικό χαρακτήρα* (pay-as-you-go system) που στηρίζεται στην αλληλεγγύη των γενεών: οι συντάξεις πληρώνονται από τις εισφορές των συμμετεχόντων στην παραγωγική διαδικασία (εργαζομένων και εργοδοτών).
- *Η χρηματοδότηση των συντάξεων στηρίζεται και από κρατική ενίσχυση* (ουσιαστικά εισφορά των φορολογουμένων). Το σύστημα είναι ιδιαίτερα κατακερματισμένο:⁴ συνολικά, το 2006 καταγράφονται 175 φορείς κοινωνικής ασφάλισης «ασφαλιστικά ταμεία»: 23 κύριας ασφάλισης, 40 επικουρικής ασφάλισης, 18 ασθένειας, 32 πρόνοιας, 4 λοιπών παροχών, 54 συμπληρωματικών παροχών ταμείων αλληλοβοήθειας και 4 συμπληρωματικών παροχών επαγγελματικών ταμείων. Τα ταμεία αυτά υπάγονται σε διαφορετικά υπουργεία και αρχές (π.χ., Υπουργείο Απασχόλησης, Εθνικής Άμυνας, Βουλή των Ελλήνων).
- *Συνταξιοδότηση των δημοσίων υπάλληλων και των υπαλλήλων των ΟΤΑ α΄ και β΄ βαθμού από το Δημόσιο.*⁵ Το συγκεκριμένο τμήμα εργαζομένων

⁴ Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας (2006), *Κοινωνικός Προϋπολογισμός έτους 2006*, Αθήνα, σελ. 248-264.

⁵ Οι κατηγορίες εργαζομένων που συνταξιοδοτούνται από το Δημόσιο (και δεν υπάγονται σε ειδικό ασφαλιστικό φορέα) είναι οι εξής: οι τακτικοί υπάλληλοι των υπουργείων και της Βουλής, οι δικαστικοί λειτουργοί, οι συμβασιούχοι του ΝΔ 874/1971, οι υπάλληλοι των περιφερειών, των νομαρχιακών

απολαμβάνει ένα ξεχωριστό ασφαλιστικό καθεστώς, χαρακτηριστικό ενός δυΐσμού στο συνολικό ΕΣΚΑ μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

- *Οριακή ανάπτυξη του δεύτερου και τρίτου πυλώνα ασφάλισης.* Όλα τα παραπάνω ασφαλιστικά προγράμματα είναι δημόσιου υποχρεωτικού χαρακτήρα (πλην τεσσάρων επαγγελματικών ταμείων που ιδρύθηκαν μετά το 2004) και ως εκ τούτου διαμορφώνουν ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης κύρια δημόσιου και υποχρεωτικού χαρακτήρα (πρώτος πυλώνας), με οριακή συμμετοχή των επαγγελματικών ταμείων (δεύτερος πυλώνας) και των ιδιωτικών ασφαλιστικών προγραμμάτων (τρίτος πυλώνας).

- *Δυΐσμό στη βάση του έτους ασφάλισης:* οι πριν και μετά το 1993 ασφαλισμένοι απολαμβάνουν διαφορετικών συνταξιοδοτικών παροχών με λιγότερο ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους τελευταίους.

- *«Νόθευση» του ασφαλιστικού θεσμού:* Παροχή σύνταξης σε όλους τους ανασφάλιστους πολίτες άνω των 65 ετών (προνοιακή σύνταξη ΟΓΑ) και ειδικού επιδόματος κοινωνικής αλληλεγγύης για όσους λαμβάνουν σύνταξη κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο μηνιαίων και ετήσιων παροχών (ΕΚΑΣ).

- *Εκτεταμένη εισφοροδιαφυγή.* Χαρακτηριστικά εκτιμάται για το ΙΚΑ ετήσια εισφοροδιαφυγή 1,8 δις ευρώ.⁶

- *Εκτεταμένη αδήλωτη εργασία* («μαύρη» εργασία). Εκτιμάται πως 1.000.000 εργαζόμενοι είναι ανασφάλιστοι.⁷ Σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις, η αδήλωτη εργασία εκτιμάται στο 25-40% του ΑΕΠ, ποσοστό που την κατατάσσει σε πολύ υψηλή θέση μαζί με τις Πολωνία, Ουγγαρία και Σλοβενία.⁸

αυτοδιοικήσεων, των δήμων και κοινοτήτων, των κρατικών νοσοκομείων, των ΑΕΙ και ΤΕΙ, ορισμένων ΝΠΔΔ, οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων, τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας, οι βουλευτές, οι νομάρχες, οι δήμαρχοι και οι πρόεδροι κοινοτήτων, οι κληρικοί, οι ανάπηροι πολέμων και Εθνικής Αντίστασης, όσοι έχουν τιμηθεί με τιμητική ή προσωπική σύνταξη, καθώς και τα μέλη των οικογενειών (σύζυγοι, τέκνα) των ανωτέρω, σε περίπτωση θανάτου. Βλ. www.mof-qlk.gr/syntaxeis/syntaxiodothsh/eisagwgh.htm).

⁶ Στοιχεία της Π.Ο.Π.Ο.Κ.Π (www.popokp.gr).

⁷ Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Π.Ο.Π.Ο.Κ.Π (περ. *Ασφαλισμένος*, τχ.33, 2005, σελ. 10-15) οι ανασφάλιστοι κατανέμονται ως εξής: 450-500.000 είναι ανασφάλιστοι στην αρμοδιότητα του ΙΚΑ, 350.000-400.000 στην αρμοδιότητα του ΟΓΑ, 130.000-150.000 αυτοαπασχολούμενοι και 100.000-130.000 αρμοδιότητας άλλων ταμείων. Η πιθανότητα ανασφάλιστης εργασίας ενισχύεται στους κλάδους των οικοδομών, των συνταξιούχων δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, των εργαζομένων σε δεύτερη εργασία, των εποχιακά απασχολούμενων, των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, των οικιακών βοηθών, των αυτοαπασχολούμενων σε κωμοπόλεις και χωριά κάτω των 2000 κατοίκων και στις βιοτεχνίες μικρού και μεσαίου μεγέθους.

⁸ EIRO(2005). Σύμφωνα με την έκθεση, στην Ελλάδα, τη Λετονία και περιοχές της Ισπανίας, η αδήλωτη εργασία θεωρείται σχεδόν θεσμός και απολαμβάνει κοινωνικής αποδοχής και στήριξης.

- *Δυσμενής αναλογία ασφαλισμένων / συνταξιούχων.* Η σχέση αυτή για το μεγαλύτερο μέρος του ΕΣΚΑ διαμορφώθηκε το 2005 στο 1,77 (από 2,05 το 1999, 2,88 το 1990 και 3,16 το 1980).⁹
- *Ανεπαρκής μηχανογράφηση και έλλειψη πελατοκεντρικής αντίληψης στην αντιμετώπιση των εξυπηρετούμενων ασφαλισμένων και συνταξιούχων.* Ακόμα και στον Κοινωνικό Προϋπολογισμό του 2006 αναφέρεται πως δεν υπάρχει ακριβής γνώση του αριθμού των συνταξιούχων, παρά μόνο γνώση των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων (βλ. σχετικά και προβλήματα διαδοχικής ασφάλισης). Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι στο ΤΣΑΥ είχαν υποβληθεί μέχρι το Φεβρουάριο του 2005 περίπου 45.000 αιτήσεις για τακτοποίηση οφειλών που δεν μπορούσαν να βρουν ανταπόκριση λόγω μηχανογραφικής ανεπάρκειας του Ταμείου με αποτέλεσμα την αύξηση των διαφυγόντων εσόδων.¹⁰
- *Μη αποδοτική χρησιμοποίηση των αποθεματικών των ασφαλιστικών οργανισμών με αποτέλεσμα τις μικρές προσόδους αυτών και τη μικρή συμμετοχή τους στην αντιμετώπιση των μελλοντικών βαρών.* Καταγραφή μεγάλων αποκλίσεων στις επενδυτικές λογικές των ασφαλιστικών ταμείων με αποτέλεσμα τις χαμηλές αποδόσεις. Για παράδειγμα, υπάρχουν ταμεία με τοποθετημένο το 100% της περιουσίας τους σε καταθέσεις (ΤΣΠ-ΗΣΑΠ, ΤΠΠ-ΟΥΘ) και άλλα ταμεία με τοποθετημένο το 80-90% της περιουσίας τους σε μετοχές (ΤΑΠ-ΕΤ, ΟΑΠ-ΕΤ, ΤΠΞ). Η συγκριτική επισκόπηση με την κατανομή χαρτοφυλακίου συνταξιοδοτικών ταμείων σε άλλες χώρες (Ολλανδία, Νορβηγία, Πορτογαλία, ΗΠΑ) είναι χαρακτηριστική, αφού στις αναφερόμενες χώρες καταγράφεται αποφυγή της τοποθέτησης σημαντικού τμήματος των αποθεματικών σε μια μόνο επένδυση (π.χ., κρατικά ομόλογα) και διασπορά μεταξύ εταιρικών ομολόγων, μετοχών, ακινήτων και αμοιβαίων κεφαλαίων.¹¹

⁹ Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας (2006), *Κοινωνικός Προϋπολογισμός έτους 2006*, Αθήνα, σελ. 336. Δεν περιλαμβάνονται οι συνταξιούχοι του Δημοσίου.

¹⁰ Σχετική συνέντευξη προέδρου ΤΣΑΥ στο περ. *Ασφαλισμένος*, τχ. 3, 2005, σελ. 28-29.

¹¹ OECD (2005), "Pension markets in focus" (www.oecd.org/daf/pensions). Είναι χαρακτηριστικό ότι πρόσφατη αναλογιστική μελέτη του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2005) υποστηρίζει πως η βασική δομική παθογένεια του ΕΣΚΑ έγκειται στην ανεπάρκεια της συμβολής των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων στη χρηματοδοτική στήριξη του συνολικού συστήματος. Ως αποκλειστική αιτία αυτής της ανεπάρκειας ορίζεται η ανεπιτυχής διαχείριση των αποθεματικών από το κράτος. Στη βάση αυτής της παραδοχής προτείνεται η υποχρέωση του κράτους για χρηματοδοτική στήριξη του ΕΣΚΑ. Εν ολίγοις, το ΙΝΕ ΓΣΕΕ υποστηρίζει ότι η αδυναμία του συστήματος οφείλεται σε «αποτυχία» του κράτους (state failure) και προτείνει ως λύση την παρέμβαση του κράτους μέσω της χρηματοδότησης. Στην ίδια αναλογιστική μελέτη υποστηρίζεται πως οι κοινά παραδεκτές απόψεις περί θετικής συμβολής της απασχόλησης, της μείωσης της ανεργίας και περιορισμού της ανασφάλιστης εργασίας έχουν οριακή μόνο συμβολή στη βελτίωση του ΕΣΚΑ λόγω της στρεβλής και ανορθολογικής δόμησής του.

- *Υψηλό δείκτη ανισότητας των συνταξιοδοτικών παροχών.* Σύμφωνα με έρευνα του ΟΟΣΑ (2005)¹², η ανισότητα των εν λόγω παροχών στην Ελλάδα έχει έναν από τους υψηλότερους δείκτες μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ. Συγκεκριμένα, ο δείκτης Gini υπολογίστηκε στο 26 έναντι 16,4 για τον ΟΟΣΑ. Το ΕΣΚΑ κατατάσσεται στην 3^η πιο υψηλή θέση ανισότητας μεταξύ των συστημάτων των χωρών του ΟΟΣΑ, πίσω από την Ιταλία (26,1) και τη Σλοβακία (26,3). Η διαιώνιση των προ-συνταξιοδοτικών ανισοτήτων είναι ακόμα πιο ευκρινής αν δούμε το ποσοστό των ακαθάριστων συντάξεων ως προς την προηγούμενη αμοιβή του συνταξιούχου: οι συνταξιούχοι με αμοιβή στο 50% της μέσης αμοιβής θα λάβουν σύνταξη (ακαθάριστη) που θα αντιστοιχεί στο 42% των μέσων αποδοχών και εκείνοι με 100% της μέσης αμοιβής θα λάβουν αντίστοιχα 84%.¹³

- *Τάση αύξηση των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων και της λήψης αναπηρικής σύνταξης.*

Οι μέχρι σήμερα μεταρρυθμίσεις στο ΕΣΚΑ χαρακτηρίζονται από το μερικό, παραμετρικό και ουσιαστικά ενδοσυστημικό χαρακτήρα τους. Μεταξύ των βασικών μέτρων αυτού του χαρακτήρα έχουν θεσμοθετηθεί ή προωθούνται τα εξής: η μείωση της γενναιοδωρίας του συστήματος (π.χ., διάκριση μεταξύ παλαιών και νέων ασφαλισμένων μετά το 1993), ο εξορθολογισμός της εσωτερικής δομής του συστήματος μέσω της ομαδοποίησης ασφαλιστικών ταμείων, η προώθηση του λειτουργικού εκσυγχρονισμού (π.χ., μηχανογράφηση), οι προσπάθειες ανάσχεσης της εισφοροδιαφυγής, η ενθάρρυνση και διευκόλυνση όσων οφείλουν εισφορές στο σύστημα (κυρίως μεγαλοφειλέτες), η αντιμετώπιση κάποιων εσωτερικών αδικιών στη μεταχείριση των ασφαλισμένων (π.χ., ίδιο καθεστώς συνταξιοδότησης για μια επαγγελματική ομάδα), η λειτουργία του ΟΓΑ ως κανονικού (και όχι μόνο προνοιακού) ασφαλιστικού οργανισμού, η ρύθμιση της υποχρέωσης των ασφαλιστικών οργανισμών όσον αφορά την κατάρτιση αναλογιστικών μελετών, ισολογισμών και επιχειρησιακών σχεδίων δράσης.

Επίσης, κατά καιρούς έχουν δημιουργηθεί ειδικές επιτροπές μελέτης του ΕΣΚΑ, ενώ πρόσφατα (Αύγουστος 2006) δημιουργήθηκε για άλλη μια φορά ad hoc επιτροπή διάγνωσης των σχετικών προβλημάτων.

---

¹² OECD (2005), *Pensions at a Glance*, OECD, Paris, σελ. 81-83.

¹³ Η μεγάλες αποκλίσεις των συνταξιοδοτικών παροχών στην Ελλάδα καταγράφονται ταυτόχρονα με την ύπαρξη υψηλών ποσοστών αναπλήρωσης και συνταξιοδοτικού πλούτου. Η Ελλάδα κατέχει το 2^ο υψηλότερο ποσοστό αναπλήρωσης σε σχέση με τις μέσες αποδοχές του εργασιακού βίου: 83,1 έναντι 55,4 του ΟΟΣΑ. Το ίδιο ισχύει και για τον συνταξιοδοτικό πλούτο (εκφράζει όλες τις μελλοντικές συνταξιοδοτικές πληρωμές λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο το ύψος των συντάξεων αλλά και τη χρονική διάρκεια καταβολής αυτών): η Ελλάδα καταλαμβάνει τη 2^η υψηλότερη θέση στον ΟΟΣΑ με 12,6 έναντι 8,9 για τον ΟΟΣΑ. Βλέπε αναλυτικά OECD (2005), *Pensions at a Glance*, OECD, Paris, σελ. 47-53 και 59-63.

Όλα τα παραπάνω μέτρα έχουν προταθεί και από την Ευρωπαϊκή Ένωση και διεθνείς οργανισμούς (π.χ. IMF), αντιμετωπίζονται θετικά και από την κοινή γνώμη, ωστόσο δεν απαντούν στα θεμελιακά ζητήματα του ΕΣΚΑ που σχετίζονται με το ρόλο και τη λειτουργία του στο ευρύτερο σύστημα οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας.

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι η ανυπαρξία καθολικού και ολοκληρωμένου κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα σε συνδυασμό με τη θεσμική ομηρία των ασφαλιστικών οργανισμών (εξυπηρέτηση βραχυχρόνιων και ευκαιριακών πολιτικών) δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής μέσω των ασφαλιστικών οργανισμών. Η πρακτική αυτή έχει οδηγήσει στη «νόθευση» του κοινωνικο-ασφαλιστικού θεσμού και την υπονόμηση της αρχής της ανταποδοτικότητας, καθώς και την εμπέδωση αδικιών στις συνταξιοδοτικές απολαβές των συνταξιοδοτούμενων.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η συνταξιοδοτική κάλυψη των ανασφάλιστων υπερηλίκων από τον ΟΓΑ, η αναγνώριση πλασματικού χρόνου ασφάλισης σε ειδικές κατηγορίες του πληθυσμού (π.χ., ομογενείς Β. Ηπείρου), η συνταξιοδότηση πολιτικών προσφύγων από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και η συνταξιοδότηση θυμάτων τρομοκρατικών ενεργειών. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις καταγράφεται ανατροπή των αρχών της ασφαλιστικής κάλυψης και «μεταφορά» του κόστους της δημόσιας προνοιακής πολιτικής στους ασφαλιστικούς οργανισμούς. Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει για το ΕΣΚΑ μια μελέτη συνολικής καταγραφής και εκτίμησης του κόστους της προνοιακής πολιτικής που ασκείται μέσω των ασφαλιστικών οργανισμών. Προσπάθεια αναδιάταξης της ασφαλιστικής αρχής και ανάθεσης των προνοιακών παροχών σε ανάλογες πολιτικές θα βοηθούσε στη διαφάνεια του συστήματος, την προσέγγιση πιο αξιόπιστης εικόνας για την οικονομική κατάστασή του και λήψης αποφάσεων για τη μεταρρύθμισή του.

Τα βήματα εκσυγχρονισμού του ΕΣΚΑ της περιόδου 1990-2006 δεν ανταποκρίνονται στα ζητήματα επάρκειας και βιωσιμότητας του συστήματος δεδομένης της έλλειψης προτύπου για την ανάλυση των επιδράσεων του ΕΣΚΑ στις υπόλοιπες δημόσιες πολιτικές. Η ολιστική προσέγγιση δύναται να καταδείξει τις αλληλεπιδράσεις του ΕΣΚΑ με τα υπόλοιπα συστήματα, να φωτίσει συνέργιες ή σχέσεις εξωτερικών επιβαρύνσεων, καθώς και τις αβεβαιότητες με τις οποίες βαρύνεται η εκτίμηση για τις μελλοντικές εξελίξεις.

4. Το ΕΣΚΑ σε σχέση με τα συστήματα οικονομικής ανάπτυξης, κοινωνικής ευημερίας και δημογραφικών εξελίξεων.

4.1. Επίδραση ΕΣΚΑ και συστήματος οικονομικής ανάπτυξης.

Η χρηματοδότηση του ΕΣΚΑ απαιτεί ολοένα και περισσότερους πόρους. Οι πόροι αυτοί προέρχονται τόσο από την γενική φορολογία (μέσω του κρατικού προϋπολογισμού) όσο και από τις ασφαλιστικές εισφορές που καταβάλλουν οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι. Η κρατική χρηματοδοτική στήριξη του ΕΣΚΑ στο πλαίσιο της τριμερούς χρηματοδότησης αυξάνεται από το 3,85% των εσόδων των ασφαλιστικών οργανισμών (εποπτευομένων από το Υπ. Απασχόλησης) το 2005 στο 4,23% το 2006 (Κοινωνικός Προϋπολογισμός 2006), ενώ ποσοστό 27,5% των εσόδων τους προέρχονται από κοινωνικές εισφορές (οι καταβολές των ασφαλισμένων θα συνεισφέρουν το 32,89% των εσόδων και των εργοδοτών το 29,34% αντίστοιχα). Οι συνολικές επιχορηγήσεις του κράτους προς τα ασφαλιστικά ταμεία προβλέπεται να ξεπεράσουν τα 8,28 δις ευρώ το 2006, καταγράφοντας αύξηση 8,5% σε σχέση με το 2005. Οι δαπάνες για συντάξεις συνταξιούχων από το Δημόσιο (συνταξιοδοτούμενοι κατευθείαν από το ΓΛΚ) προβλέπεται να αυξηθούν κατά 5,5% το 2006 (σε σχέση με το 2005), φθάνοντας τα 4,4 δις ευρώ.¹⁴ Οι δαπάνες για κοινωνική ασφάλιση προϋπολογίζονται να δεσμεύσουν το 4,2% του ΑΕΠ και το 13,9% του κρατικού προϋπολογισμού για το 2006.¹⁵ Σύμφωνα με έκθεση του ΟΟΣΑ (1997), το αφανές χρέος του ελληνικού συνταξιοδοτικού συστήματος υπολογιζόταν στο 196% του ΑΕΠ (Borsch / Τήνιος, 2002).

Η αυξανόμενη δημόσια χρηματοδότηση του ΕΣΚΑ, άμεση ή έμμεση, συνεπάγεται μια σειρά συνεπειών για τη συνολική λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Η *υψηλή ή ακόμα και αυξανόμενη επιβάρυνση της εργασίας* με ασφαλιστικές εισφορές αποτελεί ουσιαστικά φορολογική επιβάρυνση που επιδρά δυσμενώς στην *ανταγωνιστικότητα* των εγχώριων παραγωγικών δραστηριοτήτων και ενθαρρύνει την παραοικονομία (ανασφάλιστη εργασία). Επίσης, οι αυξανόμενοι πόροι για την κοινωνική ασφάλιση έχουν υψηλό κόστος ευκαιρίας δεδομένων των πιέσεων σταθεροποίησης ή ακόμα και μείωσης των δημοσίων δαπανών για την παιδεία, την κοινωνία της πληροφορίας και το συνολικό εκσυγχρονισμό των υποδομών. Οι επιδράσεις αυτές συντείνουν στην ενίσχυση ενός φαύλου κύκλου όπου η αυξανόμενη χρηματοδότηση της κοινωνικής ασφάλισης συμβάλλει στη μείωση της απασχόλησης και της παραγωγικής δραστηριότητας, και αυτή με τη σειρά της στην δυσχερή χρηματοδότηση της κοινωνικής ασφάλισης.

¹⁴ Οι συνταξιούχοι του Δημοσίου υπολογίζονται στους 365.518 (στοιχεία Οκτωβρίου 2005). Βλέπε αναλυτικά Κρατικός Προϋπολογισμός για το έτος 2006 (www.mof-qlk.gr).

¹⁵ Κρατικός Προϋπολογισμός για το έτος 2006 (www.mof-qlk.gr).

Η ύπαρξη ειδικών συνταξιοδοτικών καθεστώτων στο ΕΣΚΑ με ιδιαίτερα ευνοϊκό καθεστώς παροχών για επαγγελματικές ομάδες, όπως οι δημόσιοι υπάλληλοι, αποτελεί παράγοντα στρέβλωσης στην αγορά εργασίας:¹⁶ ολοένα και περισσότεροι νέο-απασχολούμενοι ή πτυχιούχοι προσανατολίζονται προς τον κορεσμένο δημόσιο τομέα, ασκώντας ανάλογες πιέσεις στο πολιτικό σύστημα για επιπρόσθετες προσλήψεις και δημιουργία οργανικών θέσεων. Η τάση αυτή στερεί από τον ιδιωτικό τομέα αναγκαίο και κατάλληλα εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, ενώ η επιχειρηματικότητα δεν ανανεώνεται. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στην Ελλάδα η επιχειρηματικότητα είναι κυρίως «επιχειρηματικότητα ανάγκης» και όχι «επιχειρηματικότητα ευκαιρίας».¹⁷ Η ύπαρξη διαφορετικών συνταξιοδοτικών προγραμμάτων για τους δημόσιους και ιδιωτικούς υπαλλήλους είναι ένα από τα ζητήματα της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης που απαιτεί περαιτέρω έρευνα και μελέτη.

4.2. Επίδραση ΕΣΚΑ και συστήματος κοινωνικής ευημερίας.

Το ΕΣΚΑ με χαρακτήρα δημόσιο και υποχρεωτικό δεν μπορεί παρά να θεωρείται ένας σημαντικός πυλώνας του ευρύτερου συστήματος κοινωνικής ευημερίας. Η επάρκειά του στην εξασφάλιση ικανών εισοδημάτων στους συνταξιοδοτούμενους αποτελεί αναγκαίο όρο για τη μείωση φαινομένων φτώχειας και αποστέρησης των συμμετεχόντων σε αυτό.

Η σημασία του ΕΣΚΑ για τη συνολική κοινωνική ευημερία διαφαίνεται από δύο σημαντικούς δείκτες: α) το μέγεθος της χρηματοδότησης στο σύνολο των δαπανών κοινωνικής προστασίας και β) τη συμβολή του στη μείωση της φτώχειας. Το 2003, οι συντάξεις αντιπροσώπευαν το 50,7% των συνολικών δημοσίων δαπανών κοινωνικής προστασίας έναντι 26,5% για την υγεία / ασθένεια, 5,1% για την αναπηρία), 7,3% για την οικογένεια / παιδιά, 5,7% για την ανεργία και 2,3% για τη στεγαστική κάλυψη και 2,3% για λοιπές παροχές (Commission / Eurostat, 2006, εκτιμήσεις). Όσον αφορά τη συμβολή των συντάξεων στην κοινωνική συνοχή, το ποσοστό κινδύνου φτώχειας προ συντάξεων και κοινωνικών μεταβιβάσεων ήταν 41% το 2003, μειούμενο στο 24% με το

---

¹⁶ Βλέπε αναλυτικότερα για τα συνταξιοδοτικά προγράμματα των δημοσίων υπαλλήλων σε διακρατικό επίπεδο, Palacios R., Whitehouse E. (2006). Η όποια μεταρρύθμιση των συνταξιοδοτικών προγραμμάτων των δημοσίων υπαλλήλων προτείνεται να είναι ολιστική, λαμβάνοντας δηλαδή υπόψη τις επιπτώσεις και τις επιδράσεις σε όλα τα επιμέρους υποσυστήματα (διαχείριση ανθρωπίνων πόρων στο δημόσιο τομέα, τις δημοσιονομικές επιπτώσεις, τις διαταραχές στην αγορά εργασίας, τις καταναλωτικές ανάγκες των συνταξιούχων κ.α.).

¹⁷ Ως «επιχειρηματικότητα ανάγκης» ορίζεται η ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας λόγω μη εύρεσης άλλης καλύτερης λύσης για την εξασφάλιση βιοπορισμού. Αντιθέτως, η «επιχειρηματικότητα ευκαιρίας» αναφέρεται στην ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας λόγω ανακάλυψης ευκαιριών στην αγορά που πιστεύεται πως θα εξασφαλίσουν υψηλότερο εισόδημα από κάθε άλλη διαθέσιμη επιλογή (IOBE, *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2004-2005*, IOBE, Αθήνα, 2005, σελ. 8-14).

συνυπολογισμό των συντάξεων στο εισόδημα του πληθυσμού (Guió, 2005). Η συμβολή αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για εκείνο το τμήμα των συνταξιούχων που δεν διαθέτουν συμπληρωματικές εισοδηματικές παροχές, αφού ακόμα και οι επιπρόσθετες κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην συντάξεων) έχουν ελάχιστη επίπτωση στη μείωση της φτώχειας. Το ελληνικό σύστημα κοινωνικών μεταβιβάσεων είναι το πλέον αναποτελεσματικό στην ΕΕ15, αφού το σχετικό ποσοστό κινδύνου φτώχειας μειώνεται μόλις κατά 3% (από 24% πριν τις μεταβιβάσεις στο 21% μετά τις μεταβιβάσεις). Επιπρόσθετα, η ανισότητα της πρόσβασης ομάδων του πληθυσμού (π.χ., διαμένοντες σε παραμεθόριες ορεινές και νησιωτικές περιοχές, «φτωχοί» δήμοι των μεγάλων αστικών κέντρων) σε μια σειρά κοινωνικών υπηρεσιών (Petmesidou, 2006) καθιστά τις συντάξεις το βασικό πυλώνα του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Η έκταση και το βάθος παρέμβασης του κράτους στο σύστημα κοινωνικής ευημερίας επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις απαιτήσεις των πολιτών προς το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, καθώς και το πεδίο πρωτοβουλιών και ανάληψης ευθυνών από τους πολίτες, τις επαγγελματικές ομάδες και τις επιχειρήσεις. Η ανυπαρξία ενός ελάχιστου δικτυού κοινωνικής ασφάλειας σε συνδυασμό με την έντονη «αμφισβήτηση» των επαγγελματικών και ιδιωτικών συνταξιοδοτικών προγραμμάτων έχουν συμβάλλει στον προσανατολισμό μεγάλης μερίδας πολιτών στην συνταξιοδότηση από το ΕΣΚΑ με όποιο διαθέσιμο τρόπο (κανονικός ασφαλιστικός δεσμός, έμμεση κοινωνική πολιτική, αναπηρική σύνταξη). Η συμμετοχή των εθελοντικών ιδιωτικών συνταξιοδοτικών προγραμμάτων είναι ελάχιστη στην ασφαλιστική κάλυψη των εργαζομένων, ενώ τα επαγγελματικά ταμεία αναπτύσσονται αρκετά διστακτικά.

Η αδυναμία άρθρωσης ενεργητικών πολιτικών αντιμετώπισης της ανεργίας και κοινωνικών προβλημάτων που οδηγούν στην οικονομική αδράνεια έχει αρνητικές επιδράσεις στο ΕΣΚΑ. Η πολιτική αντιμετώπισης της ανεργίας στηρίζεται συντριπτικά στην εφαρμογή παθητικών μέτρων πολιτικής (επιδόματα),¹⁸ γεγονός που ισχύει ακόμα περισσότερο στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας και αλληλεγγύης, κατεξοχήν χώρο επιδοματικό που ευνοεί μια κουλτούρα εξάρτησης των εξυπηρετούμενων από τις αντίστοιχες δημόσιες υπηρεσίες. Η εφαρμογή όρων και προϋποθέσεων (conditionality) που σχετίζονται με κάποια μορφή απασχόλησης για την παροχή προνοιακών επιδομάτων μελετώνται ή και εφαρμόζονται σε άλλες χώρες (Ην. Βασίλειο), απουσιάζει

---

¹⁸Eurostat (2005), «Expenditure on labour market policies, 1998-2003», *Statistics in focus*. Η Ελλάδα είναι η χώρα με το υψηλότερο ποσοστό παθητικών πολιτικών στο σύνολο των πολιτικών ενίσχυσης της απασχόλησης με τάση μάλιστα αύξησης του σχετικού βάρους τους. Από 70,2% των συνολικών δαπανών των πολιτικών απασχόλησης το 1998 αυξήθηκαν στο 79% το 2003. Αντιθέτως, οι χώρες με τη μικρότερη συμμετοχή παθητικών πολιτικών είναι οι Ιταλία, Ιρλανδία, Σουηδία και Δανία.

όμως σχεδόν ολοκληρωτικά από την εγχώρια πολιτική και επιστημονική συζήτηση. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης ένα δίκτυο υποστηρικτικών κοινωνικών υπηρεσιών που δύναται υπό προϋποθέσεις να συμβάλλει στην εμπέδωση του κοινωνικού κράτους «ενδυναμωτή» (enabling state),¹⁹ σε αντίθεση με το πατερναλιστικό ή πελατειακό κοινωνικό κράτος.²⁰

Η αυξανόμενη χρηματοδότηση και διόγκωση του ΕΣΚΑ ασκεί πιέσεις στους υπόλοιπους πυλώνες του ευρύτερου συστήματος κοινωνικής ευημερίας, γεγονός ιδιαίτερα αρνητικό για την καταπολέμηση των ακραίων κοινωνικών ανισοτήτων και την κάλυψη περισσότερων κοινωνικών κινδύνων. Συγκεκριμένα, οι πυλώνες της ανάπτυξης ανθρωπίνου κεφαλαίου (εκπαίδευση και κατάρτιση) και της εξασφάλισης επαρκούς εισοδήματος για όσους το στερούνται (κοινωνικό δίκτυο ασφάλειας, ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, στεγαστική κάλυψη)²¹ είναι ιδιαίτερα υποχρηματοδοτούμενοι συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Ελλάδα καταλαμβάνει την τελευταία θέση μεταξύ των χωρών της ΕΕ25 στη δημόσια δαπάνη για εκπαίδευση (3,8% του ΑΕΠ, στοιχεία 2003)²² και την τελευταία στη δημόσια χρηματοδότηση της έρευνας και τεχνολογίας μεταξύ των χωρών της ΕΕ15 (0,6% του ΑΕΠ, στοιχεία 2003). Επιπρόσθετα, η χρηματοδοτική στήριξη προγραμμάτων κοινωνικής φροντίδας θα ωφελούσε άμεσα τους συνταξιούχους και έμμεσα τη μείωση των πόρων για την υγειονομική τους περίθαλψη (η φροντίδα αυτή θεωρείται ότι συμβάλλει στην ευημερία των συνταξιούχων μέσω της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της καλής αυτό-αντίληψης για την υγεία τους).²³

4.3. Επίδραση ΕΣΚΑ και δημογραφικών εξελίξεων.

Σύμφωνα με πρόσφατα ερευνητικά πορίσματα και πρότυπα ανάλυσης για τις δημογραφικές εξελίξεις μέχρι το 2050, η Ελλάδα εμφανίζει μια σειρά δεικτών που συνηγορούν στην αύξηση των συνταξιοδοτικών δαπανών, καθώς και των δαπανών που σχετίζονται με τη γήρανση (π.χ., υγειονομική περίθαλψη, μακροχρόνια φροντίδα). Η χώρα μας παρουσιάζει μια από τις μεγαλύτερες πτώσεις θνησιμότητας των ηλικιακών

---

¹⁹ Βλέπε για την έννοια του κράτους «ενδυναμωτή», Gilbert N. (2005), "The enabling state?" from public to private responsibility for social protection: pathways and pitfalls", OECD Social, Employment and Migration Working Papers no. 26, OECD, Paris.

²⁰ Βλέπε χαρακτηριστικά για το δίκτυο κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών, Κοντιάδης Ξ., Απίστουλας Δ. (2006), *Μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους και τοπική αυτοδιοίκηση*, Παπαζήσης, Αθήνα.

²¹ Βλέπε αναλυτικότερα Commission (2006), "Sustainable financing of social policies in the European Union", *Staff working document*.

²² Eurostat

²³ ENEPRI /CPB (2005b).

ομάδων άνω των 80 ετών (3^η στην ΕΕ) και εκτιμάται πως το 2050 θα καταβάλλει το 25% του ΑΕΠ της για συντάξεις.²⁴

Ο πληθυσμός της χώρας μας προβλέπεται να μειωθεί κατά 3% την περίοδο 2004-2050, ενώ η ηλικιακή κατανομή θα είναι ιδιαίτερα δυσχερής. Η ηλικιακή ομάδα 0-14 ετών θα συρρικνωθεί κατά 18% (από 1.600.000 το 2004 σε 1.300.000 το 2050), ενώ ακόμα μεγαλύτερη συρρίκνωση (21%) θα σημειωθεί στην ηλικιακή ομάδα των οικονομικά ενεργών 15-64 ετών (από 7.500.000 στους 5.900.000 αντίστοιχα). Αντιθέτως, η αύξηση πληθυσμού των ομάδων των ηλικιωμένων (άνω των 65 ετών) θα σημειώσει αύξηση της τάξης του 80% (από 2.000.000 στα 3.600.000 αντίστοιχα).

Η ομάδα των υπέργηρων (όσων δηλαδή είναι άνω των 80 ετών) θα γνωρίσει άνοδο της τάξης του 227% (από 400.000 στους 1.200.000 αντίστοιχα). Ο δείκτης εξάρτησης των ηλικιωμένων (πληθυσμός άνω των 65 ετών ως ποσοστό του πληθυσμού 15-64 ετών) θα αυξηθεί την περίοδο 2003-2050 κατά 35%: από 26% το 2003 θα ανέλθει στο 36% το 2025 και στο 60% το 2050 (Carone et.al., 2005). Η γονιμότητα εκτιμάται ότι θα βελτιωθεί οριακά (από 1,29 το 2004 στο 1,5 το 2050, αύξηση 0,21%), ενώ υπολογίζεται πως η εισροή μεταναστών θα παραμείνει ετησίως γύρω στο 0,3-0,4% του πληθυσμού. Το 2050, ο ένας στους τρεις Έλληνες θα είναι άνω των 65 ετών και ο ένας στους δέκα άνω των 80 ετών (Commission / Economic Policy Committee, 2006).

Οι δημογραφικές αλλαγές, όπως περιγράφονται παραπάνω, συνεπάγονται συγκεκριμένες συνέπειες για τα συνταξιοδοτικά συστήματα. Ωστόσο, οι επιδράσεις αυτές δεν εκτιμώνται ότι θα είναι της ίδιας έκτασης για όλα τα συνταξιοδοτικά συστήματα, δεδομένων θεσμικών διαφοροποιήσεων και ασφαλιστικών κανόνων. Επί παραδείγματι, η υψηλότερη προσδόκιμη ζωή συνεπάγεται μεγαλύτερες δαπάνες για τα συστήματα καθορισμένων παροχών (defined-benefit), όπως στην ελληνική περίπτωση, σε σχέση με τα συστήματα καθορισμένων εισφορών (contribution-benefit).²⁵

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι οι εκτιμήσεις για την επίδραση των μελλοντικών πληθυσμιακών δεδομένων στις συνταξιοδοτικές δαπάνες στηρίζονται σε μια σειρά υποθέσεων εργασίας και παραδοχών που χρήζουν διαρκούς εξέτασης και επανεκτίμησης. Οι εισροές μεταναστών, οι μακροοικονομικές συνθήκες, η παραγωγικότητα της εργασίας, η εξέλιξη της τεχνολογίας είναι μερικές από τις μεταβλητές που βαρύνονται με αβεβαιότητες και ποικιλία επιδράσεων, ενώ οι

²⁴ ENEPRI /CPB (2005a) και Commission / Economic Policy Committee (2006).

²⁵ Commission / Economic Policy Committee (2006).

πληροφορίες για κάποιες από αυτές είναι ιδιαίτερα περιορισμένες (π.χ., οικονομική επίδραση της μετανάστευσης).²⁶

Η άσκηση πολιτικής για την επιρροή των πληθυσμιακών μεταβλητών (βασικά αύξηση των γεννήσεων) έχει αναβαθμιστεί στην agenda των συζητήσεων τόσο στο εγχώριο όσο και στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Η διαμόρφωση και εφαρμογή της δημογραφικής πολιτικής συναντά στις περισσότερες χώρες μια σειρά αδυναμιών που την καθιστούν ατελέσφορη. Ο μετασχηματισμός του οικογενειακού προτύπου και του ρόλου της γυναίκας φαίνεται πως λειτουργούν ως αντίρροπες δυνάμεις στα όποια επιδοματικά κίνητρα της δημογραφικής πολιτικής για την απόκτηση παιδιών. Μπροστά στις ελάχιστες πιθανότητες επιρροής της διαμόρφωσης ενός επιθυμητού οικογενειακού σχήματος,²⁷ η κυρίαρχη πολιτική πρεσβεύει τον προσανατολισμό των δημόσιων δράσεων στα πεδία της αύξησης της απασχόλησης, ιδιαίτερα των νέων, των γυναικών και των ηλικιωμένων.²⁸ Η δε στήριξη των οικογενειών και των μελών αυτής γίνεται συνήθως μέσα από μέτρα κοινωνικής πολιτικής ευρύτερου χαρακτήρα με στόχο την διατήρηση ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου.

Στην Ελλάδα παρατηρούνται αποκλίσεις από το παραπάνω πρότυπο. Η κατά καιρούς «ενοχοποίηση» της εργασίας των γυναικών για την πτώση των γεννήσεων δεν βρίσκει εμπειρική επιβεβαίωση,²⁹ αφού το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών είναι εξαιρετικά χαμηλό στην Ελλάδα. Συστηματικά δε στην ΕΕ τα ποσοστά απασχόλησης των μητέρων είναι υψηλότερα από εκείνα των γυναικών συνολικά.

Η στήριξη των οικογενειών γίνεται στα πλαίσια μιας ιδιότυπης δημογραφικής πολιτικής. Η πολιτική αυτή είναι βασικά επιδοματική και παθητικού χαρακτήρα ή άσκησης έμμεσης κοινωνικής πολιτικής μέσω της ευνοϊκής πρόσληψης στο δημόσιο τομέα. Αντιθέτως, η χρηματοδότηση ενεργητικών πολιτικών που αναφέρονται στη συμφιλίωση της εργασίας με την οικογενειακή ζωή είναι περιορισμένη, ενώ η «θεσμική δημιουργία» προνομιούχων ομάδων του πληθυσμού (απόδοση πολυτεχνικής ιδιότητας) δημιουργεί πεδίο για την «θεσμικής ομηρίας» της εν λόγω δημόσιας πολιτικής και την περαιτέρω μεταρρύθμισή της με βάση τα βέλτιστα πρότυπα.³⁰

---

²⁶ Commission / Economic Policy Committee (2006).

²⁷ Χαρακτηριστικά υποστηρίζεται πως «...it would be foolish arrogance on the part of governments to assume that they can set some population size as the optimum and try to achieve it through appropriate policy measures...» (P. Demeny στο UNECE / UNFPA, 2005, σελ. 8).

²⁸ Βλέπε χαρακτηριστικά OECD (2006b).

²⁹ Βλέπε χαρακτηριστικές αναφορές στα: www.eopa.gr, www.aspe.org.gr και συζήτηση στη Βουλή για το σχέδιο νόμου για τη στήριξη της οικογένειας (συνεδριάσεις ΡΓ 15.3.2006, ΡΔ 16.3.2006, ΡΖ 21.3.2006 και ΡΘ 23.3.2006).

³⁰ Βλέπε για αυτή τη διάσταση, Ματσαγγάνης (2002), «Κοινωνική πολιτική και οικογένεια στην Ελλάδα», στο Μαράτου-Αλιπράντη Λάουρα (επιμ.), *Οικογένειες και κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 161-186.

Συνδεδεμένο με την παραπάνω «φιλοσοφία» πολιτικής είναι και η έλλειψη μιας ενεργητικής μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας για την πλήρη ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία και οικονομία. Αν και μια τέτοια πολιτική εκτιμάται πως θα είχε θετικές συνέπειες και για το συνταξιοδοτικό σύστημα της χώρας, δύσκολα προωθείται λόγω της έμφασης στο «δίκαιο του αίματος» και σχετικών «αγκυλώσεων» της ελληνικής κοινωνίας.³¹

5. Συμπερασματικές σκέψεις για την προώθηση της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης.

Ο σημαντικός ρόλος των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στο συνολικό σύστημα κοινωνικής ευημερίας, καθώς και οι αλληλεπιδράσεις με τις οικονομικές και δημογραφικές εξελίξεις το καθιστούν *πεδίο συγκρούσεων* μεταξύ πολιτικών, ομάδων συμφερόντων και επιστημονικών κοινοτήτων. Οι προσπάθειες μεταρρύθμισης του ΕΣΚΑ αποτελούν κλασικό παράδειγμα «θεσμικής ομηρίας» (*regulatory capture*): ποικίλες ομάδες συμφερόντων με οργανωσιακούς πόρους και επιρροή στο πολιτικό σύστημα «υπονομεύουν» τις συστημικές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Οι όποιες μερικές και τμηματικές μεταρρυθμίσεις έχουν γίνει στη βάση δημιουργίας *δυϊσμών* (π.χ., παλαιοί και νέοι ασφαλισμένοι) και περαιτέρω επιβάρυνσης του συστήματος (π.χ., *πριμοδότηση* πρόωρων συνταξιοδοτήσεων μέσω της εθελουσίας εξόδου).

Η διάγνωση και μελέτη προτάσεων απαιτεί μια όσο το δυνατόν ευκρινή πληροφόρηση για τη λειτουργία και τις παραμέτρους του συστήματος. Οι διαρθρωτικές αδυναμίες του συστήματος (βλ. ενδοσυστημική προσέγγιση) και η νόθευσή του με προνοιακές αρχές και λογικές έχουν καταστήσει ασαφές τι είναι ασφάλιση και τι είναι πρόνοια στο ΕΣΚΑ. Οποιαδήποτε ανάλυση για τη βιωσιμότητα του ΕΣΚΑ τείνει να ισούται με ανάλυση της βιωσιμότητας ενός συστήματος, κατά ένα μέρος μόνο κοινωνικο-ασφαλιστικό. Η διάκριση αυτή θα βοηθήσει σημαντικά στον προσδιορισμό των υποχρεώσεων του κράτους προς το σύστημα, καθώς και του τρόπου εκπλήρωσής τους.

Παρά το γεγονός ότι η σημερινή δυσλειτουργία του συστήματος οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε σειρά «κυβερνητικών αποτυχιών» (*state failures*), όπως ομολογούν κοινωνικοί εταίροι και τμήμα του πολιτικού κόσμου, η όποια «θεραπεία» αναζητείται πάλι στο πλαίσιο κρατικοκεντρικών λογικών (αύξηση των κρατικών ενισχύσεων αύξηση των επιδομάτων). Η ανάδειξη των αποτυχιών αυτών και της δημιουργίας ενός φαύλου κύκλου θα βοηθούσε στην αναζήτηση λύσεων από συλλογικές και ατομικές προσπάθειες. Η προοπτική αυτή είναι άλλωστε πιο κοντά στις σημερινές οικονομικές

---

³¹ Βλέπε αναλυτικά για τη μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και τις υστερήσεις της, Τριανταφυλλίδου Άννα (2005), «Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: Προβλήματα και κατευθύνσεις», *ΕΛΙΑΜΕΠ Κείμενα Πολιτικής Νο6*, Αθήνα.

συνθήκες (διεθνοποίηση οικονομικών συναλλαγών, εμπορικών και επενδυτικών ροών, διάχυση πληροφορίας), αφού θα επέτρεπε μεγαλύτερη ευελιξία και ποικιλία επιλογών των πολιτών.

Η κατάδειξη του ρόλου του ΕΣΚΑ στο πλαίσιο ευρύτερων συστημάτων (συστημική προσέγγιση) είναι αναγκαία για τον «απεγκλωβισμό» της μεταρρυθμιστικής πολιτικής από επιμεριστικές όψεις. Το ΕΣΚΑ ως σύστημα σε αλληλεπίδραση με την οικονομία και τη δημογραφία μπορεί να υπονομεύει την ίδια τη βιωσιμότητά του. Η μονοσήμαντη προσέγγισή του ως συστήματος κοινωνικής προστασίας μπορεί να ωφελεί τη στρατηγική ακύρωσης των μεταρρυθμίσεων από συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων, ωστόσο ζημιώνει μακροχρόνια την προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης και ενίσχυσης της κοινωνικής ευημερίας. Δύναται να αποτελέσει μια πραγματική θρυαλλίδα στην αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών, ενθαρρύνοντας μια «σύγκρουση μεταξύ βαμπίρ και κανίβαλων», όπως αρκετά παραστατικά έχει διατυπωθεί.³² Η επισήμανση αυτή δεν παραβλέπει το δικαιολογημένο ενδιαφέρον ομάδων συμφερόντων να προασπίσουν τις θέσεις τους, απλώς επισημαίνει τον κίνδυνο ηγεμονίας των μερικών /συντεχνιακών προσεγγίσεων στο δημόσιο διάλογο. Η ηγεμονία στο πεδίο αντιπαράθεσης των ιδεών διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό και τις πραγματικότητες. Η έμφαση επίσης στην εξυπηρέτηση των αναγκών των συνταξιούχων παραβλέπει σε μεγάλο βαθμό το δικαίωμα των νέων γενιών να καλύψουν και τις δικές τους ανάγκες.

Η «ανταπόκριση» των συνταξιοδοτικών συστημάτων στις οικονομικές, κοινωνικές και δημογραφικές αλλαγές θα εξαρτηθεί και από μια σειρά θεσμικών χαρακτηριστικών. Η σύνδεση συντάξεων και μισθών ή τιμών, η αύξηση της προσδόκιμης ζωής και η επίπτωση στα συστήματα καθορισμένης συνεισφοράς (defined-contribution), τα επιτόκια και η επίδρασή τους στα διανεμητικά και κεφαλαιοποιητικά συστήματα είναι μερικά από αυτά.³³ Η συνεχής και συστηματική μελέτη και πληροφόρηση για όλα αυτά απαιτεί ανάλογες διαδικασίες διαβούλευσης, συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων. Οι ad hoc επιτροπές, παρά τη συμβολή τους στο δημόσιο διάλογο, δεν αποτελούν διαρκείς μηχανισμούς προώθησης προτάσεων πολιτικής. Οι ανοιχτές και διαφανείς διαδικασίες με τη μέγιστη δυνατή κοινωνική συμμετοχή (οργανωμένων συμφερόντων, ιδιωτών, επιστημονικών ενώσεων κ.ά.) αποτελούν ανάχωμα στην ηγεμονία της δημόσιας σφαίρας από συντεχνιακές αντιλήψεις.

Η συνολική εξέταση του ΕΣΚΑ σε συστημική προσέγγιση οφείλει να λάβει υπόψη τις βασικές εξελίξεις στα αντίστοιχα ευρωπαϊκά συστήματα τα τελευταία χρόνια. Η

³² Ανδρουλάκης Μ. (2004), *Βαμπίρ και κανίβαλοι. Το ρίσκο μιας νέας σύγκρουσης των γενεών*, Καστανιώτης, Αθήνα.

³³ Commission / Economic Policy Committee (2006)

βελτίωση της διοικητικής αποδοτικότητας των ασφαλιστικών οργανισμών, η ενίσχυση του φάσματος επιλογών των χρηστών, η ενίσχυση του ανταγωνισμού, η ποιότητα των υπηρεσιών, η αυξημένη προσωπική υπευθυνότητα, η βιωσιμότητα, η αντιμετώπιση των ειδικών προνομιακών καθεστώτων, καθώς και η εξοικονόμηση πόρων αποτελούν βασικές προτάσεις πολιτικής και προτείνονται από περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς ως βασικές κατευθύνσεις / αρχές ενός μεταρρυθμιστικού πλαισίου για τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης.³⁴ Η άρθρωση του ασφαλιστικού συστήματος σε επιμέρους πυλώνες θα μπορούσε να ελαχιστοποιήσει τα κόστη από τις κυβερνητικές αποτυχίες και τις αποτυχίες της αγοράς, θα είχε μικρότερες επιδράσεις στρέβλωσης για τα οικονομικά κίνητρα και αυξημένα περιθώρια για την επίτευξη κοινωνικών και αναδιανεμητικών σκοπών.

---

³⁴ Βλέπε χαρακτηριστικά Queisser Monika (2000).

6. Πηγές και βιβλιογραφία.³⁵

6.1. Ευρωπαϊκή Ένωση και διεθνείς οργανισμοί.

6.1.1. Ευρωπαϊκή Ένωση.

CARONE G. et.al. (2005), "The economic impact of ageing populations in the EU25 Member States", *Economic Papers no. 236*, Commission / DG Economic and Financial Affairs

COMMISSION (1997), *Modernising and improving social protection in the European Union*, COM (1997) 102 final.

COMMISSION (1999), *A Concerted Strategy for Modernizing Social Protection*, COM (1999) 347 final.

COMMISSION (1999), *Towards a Europe for all ages-Promoting prosperity and intergenerational solidarity*, COM (1999) 221 final.

COMMISSION (2000), *The Future Evolution of Social Protection from a Long-Term Point of View: Safe and Sustainable Pensions*, COM (2000) 622 final.

COMMISSION (2001), *Supporting national strategies for safe and sustainable pensions through an integrated approach*, COM (2001) 362 final.

COMMISSION (2003), *Strengthening the social dimension of the Lisbon strategy: Streamlining open coordination in the field of social protection*, COM (2003)

COMMISSION (2005), *European values in the globalised world*, COM (2005) 525 final

COMMISSION (2005), *Working together, working better: A new framework for the open coordination of social protection and inclusion policies in the European Union*, COM (2005) 706 final

COMMISSION (2005a), "Sustainable financing of social policies in the European Union", *Staff Working Document*, SEC (2005) 1774

COMMISSION (2006), "Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2006-Synthesis report on adequate and sustainable pensions", *Staff Working Document*, SEC (2006) 304

---

³⁵ Η αναζήτηση όλων των πηγών και βιβλιογραφικών αναφορών δεν θα ήταν επιτυχημένη χωρίς τη στήριξη, βοήθεια και συμβουλή μιας σειράς υπηρεσιών: Υπ. Οικονομίας (Τμήμα Βιβλιοθήκης), ΙΚΑ (Διεύθυνση Εκπαίδευσης-Βιβλιοθήκη), Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων (Βιβλιοθήκη και Τμήμα Προϋπολογισμού), ΕΣΥΕ (Βιβλιοθήκη), Βιβλιοθήκη Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Βιβλιοθήκη Σπουδαστηρίου Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης της Νομικής Αθηνών, ΚΕΠΕ (Βιβλιοθήκη), Ακαδημία Αθηνών (Βιβλιοθήκη) και ΕΚΚΕ.

COMMISSION/ECONOMIC POLICY COMMITTEE (2006), "The impact of ageing on public expenditure: projections for the EU25 Member States on pension, health care, long-term care, education and unemployment transfers (2004-2050)", *Special Report No.1/2006*

COMMISSION/ECONOMIC POLICY COMMITTEE (2001), "Budgetary challenges posed by ageing populations: the impact on public spending on pensions, health and long-term care for the elderly and possible indicators of the long-term sustainability of public finances", EPC/PCFIN/655/01-EN final, Brussels.

COMMISSION / EUROSTAT (2006), *Social protection: Expenditures and receipts, Data 1995-2003*.

EUROSTAT (2005a), "Expenditure on labour market policies", *Statistics in focus*

EUROSTAT (2005b), "Income poverty and social exclusion in the EU25", *Statistics in focus*

GUIO ANNE-KATHERINE (2005), "Income poverty and social exclusion in the EU25", *Statistics in focus 13/2005*, Eurostat

MISSOC (2004), *Social protection in member states of the EU, of the European Economic Area, and Switzerland*, European Commission, Brussels

MORROW K., ROEGER W. (2002), "EU pension reform-An overview of the debate and an empirical assessment of the main policy reform options", *Economic papers No. 162*, European Commission / DG Economic and Financial Affairs

6.1.2. Διεθνείς οργανισμοί.

HOLZMANN, R. (1999), "The World Bank Approach to Pension Reform", *Social Protection Discussion Paper No. 9807*, World Bank, Washington

IMF (1999), "Greece: Selected issue-An overview of pension reform", *Country report No. 02/58*, IMF, Washington

IMF (2002), *Greece: Selected Issue-An Overview of Pension Reform*, Country Report No. 02/58, Washington.

IMF (2006), "Greece: Selected issues", *Country report No. 06/5*, IMF, Washington

NICLESS J. (2002), "Trends and developments in old-age pension and health-care financing in Europe during the 1990s", *Trends in social cohesion no.2*, Council of Europe

OECD (2006a), "From inactivity to work: The role of active labor market policies", *OECD Social, Employment and Migration Papers No. 35*, OECD, Paris

OECD (2006b), *Ageing and employment policies-“Live longer, work longer”*, OECD, Paris

PALACIOS R., WHITEHOUSE E. (2006), “Civil-service pension schemes around the world”, *Discussion paper no. 602*, The World Bank, Washington

OECD (2005a), “The enabling state? From public to private responsibility for social protection: Pathways and pitfalls”, *OECD Social, Employment and Migration Papers No. 26*, OECD, Paris

OECD (2005b), *Pensions at a glance: Public policies across OECD countries*, OECD, Paris

OECD (2005c), *Extending opportunities. How active policy can benefit us all*, OECD, Paris

UNECE / UNFPA (2005), *The new demographic regime. Population challenges and policy responses*, United Nations, New York and Geneva

WORLD BANK (1994), *Averting the old age crisis: Policies to protect the old and promote growth*, Oxford University Press, New York

6.2. Κόμματα και κοινωνικοί εταίροι (εργοδότες-εργαζόμενοι).

ΚΚΕ (2005α), «Ασφαλιστικά και κοινωνικά δικαιώματα», *Ανακοίνωση Πολιτικού Γραφείου*, ΚΚΕ, Αθήνα

ΚΚΕ (2005β), «Κανένας διάλογος για την προαποφασισμένη επίθεση σε ασφαλιστικό-εργασιακό», *Ανακοίνωση Πολιτικού Γραφείου*, ΚΚΕ, Αθήνα

ΟΚΕ (2002), «Μεταρρύθμιση Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης», *Γνώμη 75*, ΟΚΕ, Αθήνα

ΟΚΕ (2003), «Κοινωνικός διάλογος για την προώθηση της απασχόλησης και την κοινωνική προστασία και άλλες διατάξεις», *Γνώμη 89*, ΟΚΕ, Αθήνα

ΚΚΕ (2001), «Θέσεις της ΚΕ του ΚΚΕ για την κοινωνική ασφάλιση», www.kke.gr

ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (2001), «Οι θέσεις μας για το ασφαλιστικό», *Πολιτικά κείμενα Νο 2*, Νέα Δημοκρατία, Αθήνα

ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (2004), *Το κυβερνητικό μας πρόγραμμα*, Νέα Δημοκρατία, Αθήνα

Ο.Τ.Ο.Ε. (1998), «Ενιαίο ταμείο κύριας σύνταξης»,

Π.Ο.Π.Ο.Κ.Π., περ. *Ασφαλισμένος και:* www.popokp.gr/deltia_typou/koinoniki.html

ΠΑΣΟΚ (2004), *2004-2008. Το κυβερνητικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ*, ΠΑΣΟΚ, Αθήνα

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ (1997), «Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης», www.syn.gr

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ (2000), «Οι θέσεις και οι προτάσεις του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου για το σύστημα της κοινωνικής ασφάλισης», www.syn.gr

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ (2001), «Οι προτάσεις του ΣΥΝ για την κοινωνική προστασία και την προοδευτική μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης», www.syn.gr

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ (2003), «Κοινή διακήρυξη των ευρωπαϊκών αριστερών κομμάτων για τις συντάξεις και το ασφαλιστικό σύστημα», www.syn.gr

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ (2005), «Προτάσεις του Συνασπισμού για την στήριξη και την αναβάθμιση της Δημόσιας Κοινωνικής Ασφάλισης», www.syn.gr

6.3. Εγχώριοι ερευνητικοί φορείς και πορίσματα επιτροπών εμπειρογνομόνων.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Λ. (2002), «Το κοινωνικοασφαλιστικό σύστημα και η αναπτυξιακή διαδικασία στην Ελλάδα: Αλληλεπιδράσεις», *Εκθέσεις 39*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ (1959), *Διερεύνησις βασικών προβλημάτων οργανισμών κοινωνικής ασφαλίσεως*, Υπουργείον Συντονισμού, Αθήναι.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΠΡΑΟΥ (Επιτροπή για την εξέταση της μακροοικονομικής πολιτικής), 1997, *Οικονομία και συντάξεις: συνεισφορά στον κοινωνικό διάλογο*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

ΖΑΜΠΕΛΗΣ Π., ΚΕΝΤΟΥΡΗΣ Γ., 2000, *Σύνοψη αναλογιστικών μελετών που έγιναν το 1993-2000*, Έκθεση Συμβούλων, Γεν. Γραμ. Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Αθήνα.

ΖΕΡΒΟΥ, ΦΑΝΗ (2004), «Η χρηματοδότηση του συνταξιοδοτικού συστήματος, 1981-2000», *Μελέτες 56*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2005), *Αναλογιστική μελέτη για το ΙΚΑ-ΕΤΑΜ*, ΙΝΕ, Αθήνα

ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση», *Ετήσια Έκθεση*, ΙΝΕ, Αθήνα

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. κ.α. (2004), «Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια», *Μελέτες 55*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

ΚΕΠΕ (1976), «Κοινωνική Ασφάλιση», *Έκθεση ομάδας εργασίας*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

ΚΕΠΕ (1988), «Κοινωνική Ασφάλιση», *Εκθέσεις για το Πρόγραμμα 1983-1987*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

ΚΕΠΕ (1990), «Κοινωνική Ασφάλιση», *Εκθέσεις για το Πρόγραμμα 1988-1992*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

ΚΟΛΛΙΝΤΖΑΣ, Τ., LOUFIR, R., ΤΡΑΓΑΚΗ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ (2000), «Βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα», στο ΕΜΟΠ, «Ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους στην Ελλάδα, *Μελέτες οικονομικής πολιτικής, ΕΜΟΠ, Αθήνα, σ. 53-76*

ΛΕΑΝΔΡΟΣ, Ν. (1996), «Η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης. Κατευθύνσεις για τη μεταρρύθμιση του συστήματος», Μελέτη αριθ. 3, ΙΟΒΕ, Αθήνα.

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ.-ΡΩΜΑΝΙΑΣ, Γ.-ΜΑΡΓΙΟΣ, Β. (2001), *Αναλογιστική μελέτη του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα*, ΓΣΕΕ/ΙΝΕ, Αθήνα.

ΤΗΝΙΟΣ Π., 1999, *Συντάξεις, χαμηλοσυνταξιούχοι και κοινωνική πολιτική: τα στοιχεία των ταμείων ασφάλισης*, Έκθεση προς το Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, Αθήνα.

6.4. Διεθνείς ερευνητικοί φορείς.

BENABOU, R., TIROLE, J. (2005), “Belief in a just world and redistributive politics”, *NBER Working Paper No. 11208*, NBER, Cambridge, (www.nber.org/papers/w11208)

EIRO (2005), “Industrial relations and undeclared work” (www.eiro.eurofound.eu.int)

ENEPRI/ CPB (2005a), “Informal elderly care and female labour force participation across Europe”, *Research report* (www.enepri.org/publications/RR13.pdf)

ENEPRI/ CPB (2005b), “Alternative scenarios for health, life expectancy and social expenditure: The influence of living longer in better health on health care and pension expenditures and government finances in the EU”, *Research report* (www.enepri.org/publications/RR08.pdf)

EUROFOUND / EWCO (2005), “Combining family and full time work” (www.eurofound.eu.int/ewco)

6.5. Εκθέσεις υπουργείων και δημοσίων υπηρεσιών.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ / ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ (2005), *Η ελληνική έκθεση στρατηγικής για τις συντάξεις*, Αθήνα

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ, *Κοινωνικός Προϋπολογισμός (έτη 2000-2006)*

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ / ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ (2002), *Η ελληνική έκθεση στρατηγικής για τις συντάξεις*, Αθήνα

6.6. Λοιπές συμβολές.

ALPHA BANK (2000), «Η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος: Ο ρόλος του χρηματοοικονομικού τομέα», *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 76, Alpha Bank, Αθήνα

ALPHA BANK (2001), «Η γήρανση του πληθυσμού: Επιπτώσεις στην οικονομία», *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 79, Alpha Bank, Αθήνα

ALPHA BANK (2002), «Αποταμιευτικοί / συνταξιοδοτικοί λογαριασμοί: Η διεθνής εμπειρία», *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 82, Alpha Bank, Αθήνα

ALPHA BANK (2003), «Κοινωνική και οικονομική ευημερία: Εμείς και οι άλλοι», *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 88, Alpha Bank, Αθήνα

ALPHA BANK (2005), «Η γήρανση του ελληνικού πληθυσμού: επιπτώσεις στην ανάπτυξη, τις συντάξεις και το χρηματοοικονομικό σύστημα», *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 95, Alpha Bank, Αθήνα

ALPHA BANK (2006α), «Εργασία μετά τα 55: Το τέλος της συνταξιοδότησης; », *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 98, Alpha Bank, Αθήνα

ALPHA BANK (2006β), «Κοινωνική ασφάλιση: Μεταρρύθμιση τώρα;», *Οικονομικό Δελτίο*, τχ. 97, Alpha Bank, Αθήνα

BARR N. (2006), "Pensions: Overview of the issues", *Oxford Review of Economic Policy*, 22 (1), 1-14

BARR N., DIAMOND P. (2006), "The economics of pensions", *Oxford Review of Economic Policy*, 22 (1), 15-39

BORSCH-SUPAN, A., ΤΗΝΙΟΣ, Π. (2002), «Το ελληνικό σύστημα συντάξεων: Στρατηγικό πλαίσιο για την ασφαλιστική μεταρρύθμιση», στο Bryant, R., Γκαργκάνας, Ν., Ταβκλας, Γ. (επιμ.), *Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδος*, The Brookings Institution, Washington, σ. 435-543

IFANDOPOULOS, J. (2002), "Greece and the European Social Model", in *Greece in the European Union: The New Role & the New Agenda*, Ministry of Press and Mass Media, pp. 169-184.

PETMESIDOU MARIA (2006), "Social care services: 'Catching Up' amidst high fragmentation and poor initiatives for change", στο PETMESIDOU MARIA, MOSSIALOS E. (eds), σελ. 319-357

PETMESIDOU MARIA, MOSSIALOS E. (eds) (2006), *Social policy developments in Greece*, Ashgate, Aldershot

QUEISSER MONIKA (2000), "Pension reform and international organizations: From conflict to convergence", *International Social Security Review*, 53 (2), 31-45

ROTHGANG H. et. al (2006), "The State and its Welfare State: How do welfare state changes affect the make-up of the nation state?", *Social Policy & Administration*, 40 (3), 250-266

TINIOS, P. (2005), "Pension reform in Greece: 'Reform by installment'-A blocked process?", *West European Politics*, 28 (2), pp. 402-419

WHITEFORD P., WHITEHOUSE E. (2006), "Pension challenges and pension reforms in OECD countries", *Oxford Review of Economic Policy*, 22 (1), 78-94

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, μ. (2004), *Βαμπίρ και κανίβαλοι. Το ρίσκο μίας νέας σύγκρουσης των γενεών*, Καστανιώτης, Αθήνα (8^η έκδοση)

ΒΕΝΙΕΡΗΣ, Δ. (1996), « Η εναρμόνιση του ελληνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης: Ένα κοινωνικοπολιτικό αδιέξοδο», στο Κρεμαλής, Δ. *Απλοποίηση και συστηματοποίηση των κανόνων κοινωνικής προστασίας*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

ΒΕΝΙΕΡΗΣ, Δ., ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Χ. (επιμ.) (2003), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα. Προκλήσεις και προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

ΒΟΥΡΛΟΥΜΗΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (2005), *Το ασφαλιστικό με απλά λόγια*, Ποταμός, Αθήνα (2^η έκδοση)

ΚΑΖΑΚΟΣ, Π. (2000), «Παγκοσμιοποίηση και κράτος πρόνοιας» στο Τσινισιζέλης Μ./Υφαντής Κ. (επιμ.), *Σύγχρονα προβλήματα διεθνών σχέσεων. Κρατική κυριαρχία, απειλές, προκλήσεις*, Σιδέρης, Αθήνα, σελ. 201-249.

ΚΑΖΑΚΟΣ, Π., ΜΠΟΥΡΙΚΟΣ, Δ. (2003), «Η κοινωνική πολιτική ανάμεσα σε κράτος και αγορά: κριτική επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.χ. 22, σ. 175-202

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗ (1999), «Το κοινωνικό κράτος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ.), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 67-80

ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ Μ. (1999), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ, Μ. (2004), *Η κοινωνική αλληλεγγύη και οι αντιφάσεις της*, Κριτική, Αθήνα

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Χ., ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ, ΜΑΡΙΑ (2004), «Ανισότητα, φτώχεια και αναδιανομή μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων: η Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική», στο Πετμεζίδου Μαρία, Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Εξάντας, Αθήνα, σ. 307-366

ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ, Θ. (επιμ.) (2005), *Η εμπλοκή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα*, Παπαζήσης, Αθήνα

ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ, ΜΑΡΙΑ, ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Χ. (επιμ.) (2004), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Εξάντας, Αθήνα

ΠΡΟΒΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ, Π. (2003), «Από το αναδιανεμητικό προς ένα κεφαλαιοποιητικό ασφαλιστικό σύστημα: Οι οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της μετάβασης», στο Βενιέρης, Δ., Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα. Προκλήσεις και προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 215-247

ΡΑΦΑΗΛ, Μ. (2001), *Κοινωνική προστασία και κοινωνική διοίκηση*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ. (1990), *Κοινωνική ασφάλιση: η διαρκής κρίση και οι προοπτικές*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ. (1999), «Σύγχρονες εξελίξεις στην εργασία και στην κοινωνική ασφάλιση. Οι θέσεις του συνδικαλιστικού κινήματος», στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ.), *Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 177-195.

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ., ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ, Χ., ΡΩΜΑΝΙΑΣ, Γ. (2003), «Δημογραφικές εξελίξεις και κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα», στο Βενιέρης, Δ., Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα. Προκλήσεις και προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 169-213

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ./ΧΛΕΤΣΟΣ, Μ. (1995), *Η κοινωνική πολιτική μετά την κρίση του κράτους πρόνοιας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. (2003), *Ζητήματα κοινωνικής πολιτικής*, τόμος α', Διόνικος, Αθήνα

ΣΕΝ, Α. (2004), *Επανεξετάζοντας την ανισότητα*, Καστανιώτης, Αθήνα

ΣΠΡΑΟΣ, Γ./ΤΗΝΙΟΣ, Π. (1998), «Διανεμητικά και κεφαλαιοποιητικά συστήματα συντάξεων: Εντυπώσεις και ουσία», *Δελτίο Οικονομικό και Στατιστικό*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, τ.χ. 10, σελ. 8-17.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. (2003), «Όψις Βαβυλωνίας: Ερμηνείες της μεταπολεμικής ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα», στο Βενιέρης, Δ., Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα. Προκλήσεις και προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 89-131

ΤΗΝΙΟΣ, Π. (1999), «Το ιδιωτικό κοινωνικό κράτος: εθνικοποίηση για τον 21^ο αιώνα», στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ.), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 197-207

ΤΗΝΙΟΣ, Π. (2001), *Κοινωνία, οικονομία, συντάξεις: Κρυμμένος θησαυρός*, Παπαζήσης, Αθήνα

ΤΗΝΙΟΣ, Π. (2003), *Ανάπτυξη με αλληλεγγύη. Ένα πλαίσιο για τις συντάξεις του νέου αιώνα*, Παπαζήσης, Αθήνα

ΤΡΑΠΕΖΑ της ΕΛΛΑΔΟΣ, *Έκθεση του Διοικητή*, ΤτΕ, Αθήνα (έτη 1999-2005)

ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ, Π., (1999), «Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα», στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ.), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 97-117

7. Πηγές διαδικτύου.

Center for Retirement Research / Boston College	www.bc.edu/centers/crr
Center Research for Analysis of Social Exclusion / LSE	http://sticerd.lse.ac.uk/case/exclusion
Centre for Research on Pensions and Welfare	http://cerp.unito.it
Council of Europe / DG Social cohesion European Commission / Economy and Finance	www.coe.int/T/E/Social_cohesion http://europa.eu.int/comm/economy_finance
European Commission / Employment, Social Affairs and Equal Opportunities European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions	http://europa.eu.int/comm/employment_social www.eurofound.eu.int
European Industrial Relations Observatory	www.eiro.eurofound.eu.int
European Monitoring Centre on Change European Working Conditions Observatory	www.emcc.eurofound.eu.int www.eurofound.eu.int/ewco
ILO (Employment, Social dialogue, Social protection)	www.ilo.org
International Center for Pension Reform Observatoire social europeen	www.pensionreform.org www.ose.be
OECD (Social Issues, Insurance and Pensions, Employment, Ageing Pensions Policy Institute	www.oecd.org www.pensionspolicyinstitute.org.uk
Personal Social Services Research Unit Swedish Institute for Social Research	www.pssru.ac.uk www.sofi.su.se
The Pension Research Council / University of Pennsylvania	http://prc.wharton.upenn.edu/prc/prc.html
UK / Pensions Commission	www.pensionscommission.org.uk
UN Research Institute for Social Development	www.unrisd.org
UNDP	www.undp.org
World Bank (Poverty, Social Protection and Labour)	www.worldbank.org
EKKE	www.ekke.gr

8. Περιοδικά (Journals).

8.1. Ελληνόγλωσσα

- *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)*
- *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας)*

8.2. Ξενόγλωσσα

- *American Economic Review*
- *Economic Policy*
- *European Journal of Social Security*
- *European Union Politics*
- *Global Social Policy*
- *International Journal of Social Welfare*
- *International Labour Review*
- *International Social Security Review*
- *Journal of Common Market Studies*
- *Journal of Economic Issues*
- *Journal of European Public Policy*
- *Journal of European Social Policy*
- *Journal of Pension Economics and Finance*
- *Journal of Public Economics*
- *Journal of Public Policy*
- *Journal of Social Policy*
- *Oxford Economic Papers*
- *Oxford Review of Economic Policy*
- *Political Studies*
- *Public Choice*
- *Public Policy Research*
- *Review of Income and Wealth*
- *Social Choice and Welfare*
- *Social Policy & Administration*
- *Social Policy & Society*
- *Social Politics*
- *Social Security Bulletin*
- *The Economic Journal*
- *The Journal of Economic Inequality*